

Două destine literare retezate: poetul Simion Botizan și memorialistul Artemiu Anderco

muzeograf Drd. Ioan Boroica

Muzeul Maramureșului

Sighetul Marmăției

Cei doi, cu siguranță s-au cunoscut, chiar dacă îi despărțea condiția lor socială: cel dintâi era urmașul unor foști iobagi iar cel de-al doilea provenea din familii de preoți cu ascendență în vechi familii nobile maramureșene și transilvănene, de pe partea mamei provenind din cunoscuta familie Mihalyi de Apșa. Simion Botizan, se pare, a fost un model de ascensiune socială pentru timpul său și un model de conduită. Artemiu Anderco ascultase „prelecțiunile unșilor geniului limbei române: Botezan și Mihalyi” încă pe când era elev al Gimnaziului din Sighet.¹ A existat și excepții: Gavril Mihali junior „subjude regesc” la Sighetul Marmăției (decedat în vârstă de 44 ani, la 29 martie 1892), una din rudele și prietenii cei mai apropiați ai lui Artemiu Anderco, îi scria la 22 iunie 1876, păstrând încă orgoliul unei origini nobiliare: „Îndemnat de nevinovatul și bunul tău simț 'mi scriai să fiu vrednic următoriu lui Simion Botezanu. Iartă-mă frate dar nu sunt de o părere cu tine, eu nu vreau să fiu un român ca Botezan. Acest tânăr înplut cu reminiscențele funeste ale iobăgismului, ura domn[i] nu mag[h]iar[i]. Nu identifica români[i] cei iobăgiți cu nația română, și celelalte elemente de popor el privea ca nesce corcitură. El nu avu de [a] perde nimic de a fi român mare; iar noi care facem parte din istoria trecutului, noi de bună voie ne-am rupt de tradițiunile noastre, am abdicat de titluri după care umblă mulți feciorași de iobagi; înse cu un cuvânt desprețuim avantajele obținute din solidaritatea cu unguri[i], numai și numai că noi am petruns în purul simț de naționalitate. Nu pentru scrisore să facem, ci principii[ile] au să ne conducă”² destinul cultural al plaiurilor maramureșene pare să-i fi unit pe amândoi.

Bănuim că **Simion Botizan** (16 iulie 1844- 5 ianuarie 1873) ar fi avut orgoliile unui literat și să fi deranjat pe anumiți membri ai

¹ Dăianu; Ilie, *Ioan Artemie Anderco- conferință despre un scriitor maramureșean*, în *Adaos la «Luceafărul»*, nr. 3/1905

² Scrisoarea fost publicată în *Koman, Artur Documente istorice maramureșene*. Vișeu de Sus, 1937, pp 21-22. Am reprodus scrisoarea după originalul aflat la Muzeul Maramureșului din Sighetul Marmăției, Fond Artur Koman, întrucât editorul menționat a transliterat greșit unele cuvinte.

inteligenței Maramureșe. Biografia sa, mai deloc cercetată,¹ este biografia devenirii unui tânăr aproape fără posibilități materiale, dar înzestrat cu voință și ambiție și mai ales cu promițător talent poetic. Școala primară a urmat-o în satul natal, Strâmtura, în prima parte a perioadei absolutiste din imperiul Austro-Ungar, unde învățător i-a fost cantorul Gabriel Markiș, directorul școlii fiind preotul local Ioan Man². De aici a plecat la școala normală (de fapt școală primară orășenească) din Sighet și începând cu septembrie 1858 urmează inferior la Gimnaziul reformat din Sighet³, iar în anul școlar 1862/63 îl întâlnim elev în clasa a cincia gimnazială la Gimnaziul din Beiuș, unde parohul local, protopopul Basiliu Caracioni îi trimitea pe adresa directorului liceului Teodor Kövari 14 florini necesari pentru întreținere.⁴ De fapt rămase orfan de tânăr fiind întreținut de bunicul acestuia, cărui avere se ridica la o jumătate de sesie iobăgească, cu totul insuficientă pentru a suporta cheltuielile școlarizării nepotului său. Despre situația dramatică a existenței sale în timpul studiilor gimnaziale, protopopul Caracioni informa Episcopia Gherlei într-o scrisoare din 18 mai 1863, pe care o reproducem în cele ce urmează:

„Nr. 37 mai 18

Prevenerat Ordinariat

La ordinele Prev[enmeratului] Ordinariat (episcopie n.n.) de dto 23 faur a.a. Nr. 407 cu profundă reverinția referesc cum că în privința lui Simione Botizan, fiul lui Georgiu Botizan, locuitori din Strâmtura, în a[nul] t[recut] 26 iuniu nr. 62, am făcut arătare la acest On. Ordinariat. Și ce am referit atunci pot și acuma cu deplină reverinția a referi, cum că părinții susnumitului studinte sunt din clasa foștilor iobagi, și respective încă în mâna lor n-au nici o bucată de de pământ, fiindcă trăieci ambii părinți a lui Botizan Georgiu cu care dimpreună economizează. Apoi toată avuția moșilor studintelui face o jumătate de stațiune colonială, trebuie dară în conștiința sufletului se descoper, cum că pe lângă toate bunurile mișcătoare și nemișcătoare ce posedă nu se poate zice a fi în stare ca din o economia simplă se poată scoate și întoarce o sumă de bani*

¹ Date biografice sumare, unele chiar eronate, se găsesc în **Marina, Mihai**, *Maramureșenii-portrete și medalioane*, Editura „Dragoș Vodă”, Cluj Napoca, 1998, pp.202-207

² DJMMAN, Fond protopopiatul greco-catolic Iza, ds. 8/1848, f. 19. În rapoartele protopopului Izei pe anul școlar 1840/51 sunt menționați preotul și directorul școlar. Gabriel Markiș, cantor la biserica din Strâmtura a funcționat și învățător la școala confesională, învățători calificați fiind aduși în comună numai după instalarea ca paroh a noului protopop al Izei, Basiliu Caracioni în anul 1858.

³ DJMMAN, Fond Protopopiatul greco – catolic Iza, dosar 16/1858, f.19 v

⁴ DJMMAN, Fond Protopopiatul greco – catolic Ieud, dosar 6/1861, Protocol Vice Arhidiaconal al Tractului Izei, f. 5

* anul acesta

însemnată ce se poartă în zilele de azi la școlile mai înalte, îndepărtate pentru susținerea fiului lor, cu atât mai vârtos cu cât acest student mai are un frate, care asemenea, pe spesele moșilor umblă în Sighet la școala preparandială. Din care cauză numitul student în anul școlar 186/63 pe a cincia clasă gimnazială, barem că mers la Beiuș cu capătul semestrului întâie, a fost silit a părăsi Beiușul și a veni acasă, pentru că acolo pe lângă puținul sprijin al moșilor, neavând alt ajutori străin, nicidecum n-a putut subsista. Prin urmare casă nu se întrecurme cursul studiilor pentru totdeauna, s-a dus la gimnaziul reformatilor din Sig[h]et, unde acum frecventează a 6-a clasă gimnazială. Că dacă nu se întâmpla ar fi fost silit a repăși la ceata plugarilor, pierzând așa un tânăr cu capacitate bună și eminentă moralitate. Umilita-mi opiniune-mi dară e ca On. Ordinariat se se îndure, din cauzele mai sus aduse, ai mijloci facultatea înal[tultui Consiliu Locu[m]tenențial] Regesc a Ungariei, spre a pute cu volire (învoire n.n.) [a] continua studiile la atinsul Gimnaziu din Sig[h]et.”¹

Reglementările ce priveau posibilitatea de a se înscrie la o altă școală aparținând altei confesiuni decât cea a elevului, sau transferul la o școală de altă confesiune era stricte în Imperiu, cei de confesiune catolică sau greco-catolică nu puteau studia la școlile reformate decât anumite condiții impuse și cu încuviințarea autorităților centrale după îndelungi demersuri birocratice.

Începând cu anul 1866 îl întâlnim student la Facultatea de drept și Științe Politice de Universitatea Regală Maghiară din Budapesta pe care a absolvit-o în 1869.² Nici situația materială în timpul studiilor juridice nu pare să fi fost una comodă, au fost organizate colecte pentru ajutorarea lui³, fusese stipendiat de persoane particulare, precum și cu sume importante de municipalitatea Galați.⁴ În perioada de sfârșit a studenției, în vederea obținerii unui ajutor material, se adresase și viitorului episcop și mitropolit Victor Mihalyi de Apșa, aflat la Lugoj. În scrisoarea sa îi

¹ DJMMAN, Fond Protopopiatul greco – catolic Iza, dosar 28/1863, f. 7

² Sigmirean, Cornel, *Istoria intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca, 2000, p. 355

³ Laurențiu Mihalyi, protopopul leudului adresa în 6 martie 1866 preoților din protopopiatul său o circulară: „reverendisimul Domn Vicar Foraneu român Marmășian cu dno din 10 ianuarie a.c.nr. 5, provoacă pe acest oficiu Vice protopopesc, ca pentru ajutorarea juristului de anul I în Pesta, Simeon Botizan din partea tractului acestuia să se facă ceva colectă. Deci M.O.D.F R. Voastre sunteți suscernet ca pentru zisul jurist în astă coală, cu cât de puțin a vă înscrie și bani de ajutorință aci ai străpune să binevoiți.[...], Fond protopopiatul greco-catolic leud, ds. 36, f.1

⁴ DJMMAN, Fond Protopopiatul greco – catolic Iza, dosar 48/1873, f 1

relata despre condițiile grele și privațiunile ce a trebuit să le îndure în anii studenției.¹

Întors pe meleagurile natale s-a integrat în comunitatea românească din Sighetul Marmăției, mai ales că a ocupat și o funcție în administrația comitatului, aceea de vice-notar comitatens. Amintindu-și despre protopopul Basiliu Caracioni, unul din cei mai activi membri ai Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș, care de altfel a fost reazem activ pentru devenirea lui Simion Botizan ca om de cultură, Tit Bud scria: „Cu vicarul Mihail Pavel, cu profesorul de preparandie I. Bușiția, cu preotul Botizan (este vorba de juristul și poetul Botizan n.n) și cu preoții din vicariat adeseori a făcut petreceri române la preparandia română din Sighet. – La o atare petrecere ca teolog am luat și eu parte. S-a jucat „Apșanca”, „bătuta”, „învârțita” și alte jocuri naționale”.² Bănuim că statutul de „poet”, deși în presa vremii au mai publicat versuri și alți maramureșeni, pe care i-l atribuie același Tit Bud, se referă la perioada 1863-1866, când probabil a debutat în mediul oferit Preparandia de la Sighet, condusă cu dăruire de dascălul Ioan Bușiția: „Preparandia era locul dilect de întâlnire a clerului și a inteligenței române. Erau și zile bune, când profesorul Bușiția lua cetera în mână și trăgea câte o hore mândră din Ardeal de-ți era drag să o asculți. Poetul Simeon Botizan ne delecta câte cu o poezie, iar preparanzii cu cântări frumoase naționale”.³ În perioada studenției publicase poezie în **Concordia, Federațiunea și Familia**.

La Pesta a fost unul din cei mai activi membri ai Societății de lectură „Petru Maior”, fiind ales în 1867 notarul (secretarul) acestei societăți, a cărei președinte conform statutelor a căror aprobare a fost îndelung târăgănată de oficialitățile maghiare, trebuia să fie întotdeauna profesorul de română de la Universitatea din Pesta.⁴ Tot în același an și la Sighetul Marmăției se înființează o Societate de lectură a cărei adunare de constituire urma să se țină la 10 decembrie 1867⁵, societate care s-a înființat cu intervenția „Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș”, statutele sale fiind aprobate la 23 octombrie, prin grija comitelui suprem al Maramureșului și președinte al Asociațiunii și a vicarului Mihail

¹ DJCJAN, Fond personal Victor Mihalyi de Apșa, dosar 257

² Bud, Tit. *Date istorice despre protopopiatele parochiile și mănăstirile române din Maramureș din timpurile vechi până în anul 1911*, Gherla, 1911, p 11

³ Bud, Tit. *Analele Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș*, Tipografia „Aurora” A. Todoran, Gherla, 1906, p. 18

⁴ Știre din rubrica „Ce e nou”, în revista „Familia”, nr. 41, an III, 19/31 octombrie, 1867, p. 490

⁵ Știre din rubrica „Ce e nou”, în revista „Familia”, nr. 46, an III, 28 noiembrie/10 decembrie, 1867, p. 551

Pavel.¹ La înființarea Societății de lectură „Dragoșiana” tânărul student avuse un rol de seamă, stând alături de personalitățile de vază ale Maramureșului deceniului șapte al secolului al XIX-lea: președinte era vicarul Mihai Pavel, vicepreședinte succesorul lui Mihail Pavel în scaunul vicarial, preotul și omul de cultură Ioan Pop, iar secretar fusese ales Simion Botizan. Reputația sa depășise hotarele Maramureșului: în anul școlar 1867/68 declarat membru „onorar” al „Societății lepturiștilor din Oradea”. Avu și preocupări legate folclor publicând în revista „Familia” în anul 1869 un articol intitulat „Seara Sân-Vasiu în Maramureș”, articol în care înainte de abordarea propriu-zisă, făcea câteva considerații asupra importanței acțiunii culegerii și publicării a datinilor poporului, fiind convins că o asemenea întreprindere va fi de natură: „să umple abisurile ce ar putea îngropa în sânul lor întunecos perioade întregi din istoria romanilor Daciei Traiana”.²

Revenit după terminarea în Maramureș continuă să activeze în cadrul Asociațiunii, ales alături de Ioan Mihalyi, autorul viitoarelor „Diplome maramureșene”, notar (secretar) al „Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș”, în adunarea generală din 20 februarie 1871 în care împlinindu-se trei ani de exercițiu ai membrilor comitetului sun aleși sau realeși membri în noul comitet conform prevederilor statului „Asociațiunii”.³ Totodată nu și-a uitat menirea sa de patriot și dascăl : „mult a asudat prelegând tineretului studios din gymnasiele sig[h]etene și instruându-i cum să se facă fii demni ai protopărinților sei”.⁴

Semnele unei boli necruțătoare se arătară încă din 1869, când versifica bântuit de presimțirea morții:

Anul nou! Și eu pe moarte!
Ce-mi aduci străin dorit
Tu vei ști de-amara soarte
Ce mai am de suferit

.....
Ah să mor? Sunt încă june
Și mie dulce a trăi
Pentru țară și națiune
Vrere-aș Doamne a mori!

Personificare a sorții necruțătoare, anul 1870, îl interogase despre suferințele care îl așteaptă înainte de trecerea în veșnicie; acesta însă îi mai oferise o amânare (versurile le scrise în 1869 și

¹ Bud, Tit, *Analele...*, pp 22-23

² Achim, Valeriu, *Nord-vestul Transilvaniei. Cultură națională și finalitate politică 1848-1918*. Editura „Gutinel” S.R.L., Baia Mare, 1998, p. 113, 404

³ Bud, Tit, op. cit., p. 31

⁴ DJMMAN, Fond Protopopiatul greco – catolic Iza, dosar 48/1873, f. 2

publicate în „Familia” în ianuarie 1870). După o suferință de opt luni, s-a stins departe de Maramureșul pe care-l iubise, la vârsta de 29 de ani, pe un pat anodin de spital în Viena, tot la un început de an, în 5 ianuarie 1873 - în spitalul central al capitalei imperiale - înmormântat fiind în cimitirul Währing din Viena, mormântul care primise numărul 5011. Apropiații îi vor face un parastas în 15 aprilie/3 mai 1873 în Sighetul Marmăției. De atunci uitarea s-a așternut, poate pe nedrept peste memoria acestui june „*ampliat român zelos și plin de conștiință, un amic și frate sincer, fără vanitate, un tânăr pătruns de sfântul simț al naționalității*”.¹

O apreciere critică asupra scrisului său la stadiul actual al documentării noastre este deocamdată greu de făcut. Publicase versuri și articole în revistele mai sus amintite mai ales în perioada studenției.²

Se afirmă că debutase în „Familia”, nr. 8 din 15/27 martie 1866 cu producție literară „Doine”, după o notiță a redacției care însoțește textul versurilor: „Junele autor al acestei poezioare acum întâia oară pășește înaintea publicului, îl recomandăm atenției cititorilor noștri”³

O altă „Doine” publicată în „Familia”, nr. 16 din 15/17 iunie nu

IDEALUL MEU.

Sinu-mi e o dalba flóre,
Tu în dîns'a dulce-odori,
Ce încanta-a mele ôre
Cu ceresculu seu favoru.

Sinu-mi e o lunculitã,
Si în dîns'a viorea —
Tu esti, draga copilitã,
Tu esti ros'a teneurea.

Sinu-mi e o demanetia,
Tu în dîns'a ceriu serinu,
Esti o flacara marétia,
Séu lucéferu pelerinú.

Sinu-mi e unu rin cu spume,
Tu mereu te scaldi în elu,
Ideálu fara de nume,
Visu ferice tenerelu !

Io adese 'n sfêri divine
Tristu si singuru ratecescu,
Cercu si ceru între suspino
Chipu-ti tainicu, angerescu !

Unde esti fiintia bela ?
Unde-e visulu meu d'amoru ?
Spune-mi anima rebela,
În catr'o mai am sê sboru :

Ca sê afiu d'alb'a flóre,
Sê mi-sûrida mandrulu erinu ?
Spune-mi, o ! esiste ôre,
Séu e cugotu peregrinu ?

Simeonu Botizanu.

poate reține atenția. Ceva mai bine realizată, „Idealul meu”, publicată în „Familia”, nr. 8 din 3/15

¹ Ibidem, f.2

² Câteva titluri de poezii publicate în „Concordia” în 1867, an VII: „Membrilor societății de leptură de la arcigimnasiul român beiușan” în nr. 39-606, 2/21 mai, „Un suspin din depărtare” în nr. 58-514, „Societății Transilvania” în nr. 60-526, cu excepția celeia din numărul 58, un suspin al copilului care și-a pierdut copilăria aruncat printre stăini.

³ Marina, Mihai, op. cit. pag. 205

martie (reprodusă în facsimil) versifică tema romantică a peregrinării spiritului tânărului bărbat în căutarea idealului feminin. Cu toate imperfecțiunile versificației transpare un oarecare lirism.

Cu tentă socială, anticipând realizarea unității statale, este poezia „Un vis” publicat în ultimul număr pe octombrie 1867 al aceleași reviste „Familia”, o viziune înfățișând cinci surori din aceeași gintă care au rățăcit fără mângâiere, „timp de secole” și „sau unit venind la casa lor.”

Realizată după canonul maghiar al poeziei patriotice de la jumătatea secolului XIX, poezia între „Între

INTRE POCALE.

Ap'a 'nunde-acea câmpia,
Vinula curga 'n sinulu meu,
Stërğa-a mea dorere via,
Ca sê fîu voiosu ei eu.

Facă valuri în pocale,
Schinteiedio focu în noi;
Si alunge-a noastră jalo,
Sê potemu fi toti vîoi,
Bulbucêscă 'n clu mîrgelê,
Spumeghedie nê înctatu;

pocale”(reprodusă de asemenea în facsimil) cuprinde un mesaj patriotic și social clar, un toast pentru bunăstarea și fericirea poporului român asociată însă cu imprecăția ca: „Marea lacrimilor crunte, Ce străbunii o-au vărsat, Înundeze-a lor frunte Ce pe noi ne-au apăsat.”

Pêra-a sortii unde grole,
Pêra-alu nostu dusmanu turbatu !

Marea lacrimelor crunte,
Ce strabunii o-au versatu,
Inundedie-a celor frunte,
Ce pe noi ne-au apesatu.

Êr a noastră fatia via
Stralucêscă 'n venîtoriu
Do-a marirei bucuria,
Ca si erinulu între flori.

Fêrba vinulu, bulbucêscă.
Arda foculu nostru 'n sinu :
Si romanulu sê traiêscă,
Fîa-i ceriulu totu seninu !

Un articol publicat în ianuarie 1872, fără legătură cu activitatea literară, oferă o soluție proprie la mișcările feministe în vogă în apusul Europei în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea: „Nu emancipare, ci educațiune”

Fără îndoială, din perspectiva documentării realizate până în acest moment, poezia lui Simion Botizan nu prezintă valoare de antologie. Stilul este tributar

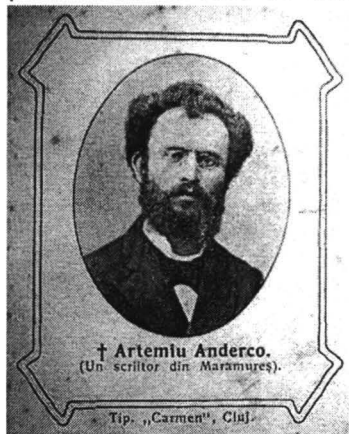
poeziei populare, arhaisme și regionalisme, stângăcia construcției versurilor diminuează valoarea lor literară. Poeziile sale sunt însă, cu câteva excepții, la nivelul poeziilor pe care le publicau revistele românești din Transilvania din acea vreme. Nu sunt lipsite totuși de

Simeonu Botizanu.

savoare, și marchează prezența unui maramureșean în începuturile mișcării literare.

Artemiu Anderco (16 februarie 1853- 5 august 1877).

Dacă biografia lui Ion Codru-Drăgușanu îl numeau pe acesta un neîndreptățit în ceea ce privește restituirea operei sale pentru posteritate, același lucru se poate afirma și despre maramureșeanul Artemiu Anderco. Cel care-l asemănase cu Ion Codru-Drăgușanu, Nicolae Iorga, realizase în 1934 o restituire parțială a jurnalelor din ultima parte a vieții tânărului student medicinist, care avuse ca și Simion Botizan un destin tragic: o moarte prematură curmă un parcurs literar care devenise deja promițător.

Fusese adus pentru prima dată în atenția publicului cititor de reputatul cercetător al trecutului cultural al românilor ardeleni, Ilie Dăianu, protopop al Clujului, care în 1900 întreprinse o călătorie în Maramureș la invitația folcloristului Tit Bud. Dăianu descoperise în casa preotului Alexiu Anderco din Borșa un maldăr de caiete care aparținuse fiului său Ioan Artemiu Anderco de Homorod care, spre uimirea cercetătorului, ofereau o mare bogăție de informații culturale și literare, relevau

o mare capacitate de a surprinde caractere și psihologii și mai ales dorința sa de a se cultiva și instrui prin călătorii și prin artă. Despre el scrise și publicase mai în Unirea de la Blaj, și apoi simultan, în foileton, în revistele „Răvașul” și „Luceafărul”, atrăgând prin aceasta atenția lumii literare. A fost o vreme ignorat, până când Nicolae Iorga a intrat prin intermediul lui D. Munteanu Râmniceanu în posesia mai multor jurnale, realizând din acestea un volum extrem de interesant intitulat **Un student în străinătate acum o jumătate de veac: Artemie Anderco. Jurnalul său.**(Vălenii de Munte, „Datina românească”, 1934), volum ce se arătase a fi un document deosebit despre viața materială și spirituală a studenților români aflați în a doua jumătate a secolului XIX la școlile Apusului.

De atunci nimeni n-a încercat în chip sintetic să reînvie figura acestui sensibil cărturar, nici literați, nici istorici, nici oameni de cultură ori cei interesați de istoria medicinei nu s-au preocupat de reeditarea operei sau de închegarea unui portret literar deși însușirile operei sale literare, diversitatea și multitudinea preocupărilor care l-au animat, tensiunea ideilor și aspirațiilor o recomandă cu prisosință. E adevărat că despre Artemiu Anderco referințele critice sunt destul de

¹ Un inventar al referințelor critice despre Artemiu Anderco a fost întocmit de Laura Temian, Otilia Marinescu și Ana-Maria Brezovski în „*Autori Maramureșeni – dicționar biobibliografic*”, Editura „Umbria”, Baia Mare, 2000. Din autorii cu referințe în volume, consemnați de autoarele „Dicționarului biobibliografic” (pp. 17-19) îi menționăm pe: **Koman, Artur** *Documente istorice maramureșene*. Vișeu de Sus, 1937, pp 17-28, 72-75; **Mihaly Laurențiu**, *Versuri de înmormântare. Suvenir peste Artemiu Anderco, oficial la Borșa, 5 august 1877*. În Koman, A. *Documente...*; **Filpașcu Alexandru**, *Istoria Maramureșului*; București 1940, pp. 206-207; **Isopescu, Claudio**, *Lo studente romano Homorodeanu a Roma nel 1876*. – Milano, 1941, 37 p; *Arhiva Anderco de Homorod*, Catalog - Cluj, 1972, 57 p; **Marina, Mihai**, *Primul scriitor maramureșan consacrat: Artemie Anderco (1853—1877)*, Cluj Napoca, 10 pagini dactilo, cota B.148, *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1981, p.128, 352, *Maramureșenii în lupta pentru libertate și unitate națională. Documente 1848-1918*, București, 1981, p. 128, 352; **Radu, Andrei**, *Cultura franceză la românii din Transilvania pînă la Unire*, Cluj Napoca, Ed. Dacia, 1982, p. 78, 98, 127, 252. **Borda, Valentin**, *Călători și exploratori români*, București, Editura Sport Turism, 1985, p. P.21-23; **Clinciu, Ioan**, *Din trecutul Societății Transilvania, 1867-1939*, București, f.a. p. 51,73,124. La acest inventar am mai putea adăuga referințe mai noi: **Holban, Ion** *Literatura Subiectivă*, I, 1989, **Marina, Mihai**, *Maramureșenii-portrete și medalioane*, Editura „Dragoș Vodă”, Cluj Napoca, 1998, p.193-199; *Dicționarul scriitorilor români*, A-C, Editura Fundației culturale române, București, 1995, pp.66-67; *Dicționarul general al limbii române*, Editura univers Enciclopedic, București 2004. În ceea ce privește referințele apărute în periodice autoarele menționate oferă o suită de referințe critice: **Dăianu, [E.]**, *Un scriitor din Maramureș (Artemie Anderco Homorodeanu)*, în *Unirea*; Blaj, 11, 1901, nr.34-35, 38; **Dăianu, [E.]**, *Ioan Artemie Anderco*, în *Răvașul* (Cluj -Gherla), 3, nr. 6, 11 feb. 1905,, p. 1-2; nr. 7, 18 feb. 1905, p.1-2; nr. 8, 28 feb, 1905, , p. 1-2; nr. 9, 3 mar. 1905, p.1-2; nr. 10, 11 mar. 1905, p. 1-2; nr. 11, 18 mar. 1905, p.2; nr.12, 25 mar. 1905, p. 2; nr. 13, 1 apr. 1905, p.2; **Dăianu, [E.]**, *Ioan Artemie Anderco, conferință despre un scriitor din Maramureș*. *Luceafărul*, 4, nr. 2, 1905, p 51-54; nr., 3,1905, p. 73-77; **Vancea Nicolae**, *Artemiu Anderco Homorodeanu, Un scriitor maramureșan necunoscut. 1853-1857*, în *Graiul Maramureșului*, Supliment literar, nr. 3 nr. 54, 30 aug. 1934, p. 3, 4; **Vancea Nicolae**, *Artemiu Anderco Homorodeanu, Luptătorul unității naționale. „Dragoșiana” asociația română maramureșană*. în *Graiul Maramureșului*, Supliment literar, nr. 3 nr. 58, 25 sept. 1934, p.4; nr. 65, 8 nov. 1934, p.4; **Sacerdoțeanu, A.** *Studentul Anderco Homorodeanu*. *Revista generală a învățământului*, 22, 1935, p. 52-61; **Curticăpeanu, V. I.** *Societatea „Transilvania” din București pentru sprijinirea studenților și elevilor meseriași români din Austro-Ungaria*, *Studii*, 19, nr. 1, ian. Feb. 1966, p. 99-113; **Ignă. Ion** *Artemie Anderco Homorodeanu, un călător maramureșan prin europa secolului al XIX-lea*. *Maramureș*, mai 1970, p, p. 23; **Abrudan, Paul**. *Un student din Borșa bursier al societății „Transilvania” acum o sută de ani*, *Maramureș*, dec. 1977, p.21; **Popa, Mircea**, *Un cărturar maramureșan*. *Ioan Artemie Anderco*; **Marmația**, nr. 3, Baia Mare 1977, p. 285-297; **Domuța, Emil**: *Contribuții documentare privind activitatea societății „Dragoșiana”*, *Acta Musei Porolissensis*, nr. 8, Zalău, 1984, p. 654, 657, 660; **Man, Grigore**, *Ioan Artemie Anderco, Un pelerin maramureșan*, în *Pentru socialism*, 38, nr. 9840, 28 iun. 1987, p.3; **Butuza, Octavian**, *Primul student al Maramureșului*. [Ioan Artemie Anderco], *Phoenix* (Baia Mare, nr. 3, 9 feb 1990, p. 3; **Căpâlnean, Vasile**. *Liège-Torino-Borșa. Scrisoare din anul 1877* [trimisă lui Ioan Artemiu Anderco- Homorodeanu], în *Graiul Maramureșului*, nr. 3, 633-634, 6 dec. 1991, p.4; **Temian, Laura**, *Artemie Anderco. (140 ani de la naștere)*, *Bibliotheca Septentrionalis* (Baia Mare), nr. 1, ian 1993, p. 19-

determinat, cel puțin pe câțiva intelectuali ai Maramureșului, să se preocupe mai susținut cu cercetarea viații și activității acestui ilustru, dar prea puțin cunoscut maramureșean, cercetări care s-au dovedit însă modeste. Abandonată aproape în întregime după deceniul patru al secolului XX, cercetarea a fost reluată spre sfârșitul deceniului șapte.

Cine a fost acest Ioan Artemie Anderco, a cărui jurnale i-a entuziasmat pe Dăianu și Iorga? Era cel dintâi din cei opt copii ai lui Alexiu Anderco (1821-1884, paroh greco-catolic în Borșa (între 1849 și 1884), parohia superioară, dar și protopop al Vișeuului, despre care Tit Bud, că era înzestrat cu „științe frumoase teologice”, cu preocupări cărturărești, fiind un absolvent strălucit al teologiei la Târnăvia. Era de altfel deținătorul unei biblioteci bogate, autorul unor studii de popularizare și a unei monografii a Borșei, publicată fragmentar în revista „Familia” a lui Iosif Vulcan, un iubitor de știință și cultură. În egală măsură, a fost un om practic, de acțiune, gospodăr luminat, ctitor de școli și biserică. Mama sa, Ana, era născută Mihalyi, înrudindu-se astfel cu influența familie Mihalyi de Apșa.

Atremiu Anderco își începu învățătura în familie, apoi la școala primară din sat. Pentru că tatăl său, din rațiuni practice îl dorea un poliglot, îl dădu doi ani la școala germană din Vișeu de Sus. Aceste aptitudini de poliglot se manifestară încă de tânăr; în Borșa, unde era o numeroasă comunitate evreiască, învăță idișul. În familia sa se vorbea româna și maghiara. Studiile gimnaziale le continuă la Sighet, la Liceul reformat. Aici găsi un mediu propice pentru afirmarea aptitudinilor sale literare jucând roluri în piese ca **Mátyás Diák** de Kisfaluddy Károly sau scriind poezii și disertațiuni pe teme istorice și literare în revista manuscrisă a Societății de lectură a liceului reformat din Sighet, **Ifiúság Lapja**.¹ De aici trecu la Liceul piariștilor din Cluj, în răstimpul anului școlar, 1866-1867, unde își începu seria notațiilor sale zilnice, în limba maghiară din primul său jurnal **Náplo**, (pe care îl începu 22 aprilie 1867 și-l continuă până la plecarea sa la studii în Italia în 1871, dar și confruntarea cu atmosfera de ostilitate la adresa limbii și națiunii române din partea părinților piariști. Absolvind Colegiul Reformat din Sighet, obținu în urma unui concurs de la Societatea „Transilvania”, condusă de Al. Papiu Ilarian, o bursă anuală de o sută patruzeci de galbeni, pentru a urma cursurile Facultății de Medicină din Torino. Începând cu plecarea sa în Italia

23. Consultarea unor publicații locale în căutarea unor referințe după 1993 nu a dus la rezultate

¹Informații despre activitatea acestei societăți de lectură (sau cerc de lectură) pot fi găsite în arhiva Liceului reformat (aflată la DJMMN, fond Liceul reformat), dosar 312 (cuprinde încercări literare ale elevilor, membri ai cercului de lectură, din perioada 1852-1894), dosar 365 (cuprinde inventarul cărților aparținând bibliotecii cercului de lectură, precum și situația cărților împrumutate).

jurnalele și le țin în limba română. La Torino, pe lângă studiile sale strălucite, se pasionează de literatură, lingvistică și istorie națională.

Situația jurnalelor lăsate de Artemiu Anderco, nu pare nici până acum a fi lămurită în întregime, și cu atât mai mult corespondența întreținută de acesta, care deși nu are valoare literară, rămâne importantă pentru aspectele biografice, istorice sau documentare. Ilie Dăianu menționa în 1900 de existența unor 8 caiete scrise în limba română, la care dacă adăugăm cele două scrise în limba maghiară, **Náplo** și **Viszaemlékezések**, avem în total 10 care au fost descrise în amănunțime de Ilie Dăianu, în conferința pe care i-a dedicat-o cu patru ani mai târziu, în 1904, în ședința din decembrie a Despărțământului Astei de la Cluj, în fața unui numeros public, și publicată în cele două reviste „*Răvașul*” și „*Luceafărul*”. În aceste publicații au fost reproduse două fragmente, traduse din limba maghiară, intitulate **În munții Maramureșului** și **La „păcura” de la leud**. Precum am mai menționat, Iorga s-a oprit asupra celui mai interesant dintre jurnalele sale, cel din anii 1874-1876, de altfel și cel mai realizat din punct de vedere artistic. Bună parte din jurnalele lui Artemie Anderco sunt inedite, care, fără îndoială, completează informațiile mai vechi, aducând amănunte noi asupra anilor de studenție ai lui Anderco la Torino și Paris și nuanțează natura preocupărilor sale literare și științifice.¹ Jurnalele lui Anderco nu

¹ O situație a manuscriselor lui Ioan Artemie Anderco a fost făcută în 1977 de Mircea Popa (*Un cărturar maramureșean. Ioan Artemie Anderco*, în *Marmația*, nr. 3, Baia Mare 1977, p. 285-297) menționând dintre cele mai importante aflate în păstrare la Biblioteca Academiei, Filiala Cluj Napoca, secția de arhivă istorică, de la cotele mss. 230-420, reținând următoarele: un **Caiet de corespondență** (mss. 363) din perioada studiilor din Italia; **Deprinderi romane** (mss. 367), însemnări privind ceremoniale ale bisericii greco-latine, din 1865, din Italia; **Náplo** (mss.368), un jurnal de însemnări datând din 1870, din Sighet, cuprinzând cca. 200 p. Din acest jurnal au fost publicate articole în *Răvașul* și *Luceafărul* de Ilie Dăianu; **Mozaic literar** 1871-1873 (mss. 3709), care cuprinde cca. 320. p care cuprinde în sine mai multe părți: un **Dicționarul și notițe de gramatică**, Borșa 1871, pp. 1- 3, **Vocabular româno-maghiar**, pp3-20; **Dicționarul II**, Turin 1872 fiind în fapt un dicționar român-maghiar și italian; **Fraze și cuvinte**, extrase de presă și excerpte din lecturi din Virgiliu, Horațiu, Ovidiu, Mazzini, Montegazza, Homer, Dante (din *Divina comedie*), Tassoni, etc.; un **Dicționar etimologic de termeni medicali**, p.300, **Fragmente** din Ossian; reluând seria manuscriselor este menționat un caiet (mss. 371) cu extrase din Del Chiaro, datat în Florența, 28 oct. 1872, parțial deteriorat, cu extrase din capitolele IX-XVI din *Istoria delle moderne rivoluzioni de la Valachia*, apărută la Veneția în 1718; **Diuarul** din 1874 (mss. 372), Turin, Italia; **Note biografice** din viața lui Tit Livius, Plinius cel Tânăr, Curtius Rufus, Cicero, etc.

O parte din manuscrise se găseau la data când Mircea Popa, realiza cercetarea pentru studiul referitor la cărturarul Artemie Anderco, în posesia dr. Al. Culcer din Târgu Mureș: **Diuarul** din 1872, Turin, Italia, cu 255 de pagini, în cerneală și legat; **Fragmente** din **Diuarul** pe anul pe anul 1873, scrise cu creionul într-un caiet miscelaneu, care după aprecierea lui Ilie Dăianu ar cuprinde călătoriile în Moldova;

respectă întotdeauna notația zilnică, fiind relatări la o oarecare distanță față de evenimente, ceea ce le conferă o anumită cizelare în detrimentul spontaneității. De altfel critica literară îl așează pe Artemiu Anderco în rândul memorialiștilor a cărui preocupări se situează mai degrabă în sfera socialului. Deși gândirea s-a are ecouri iluministe, scrisul său se înscrie în curentele națiunii române din vremurile în care a trăit: poporanismul și semănătorismul. Majoritatea confesiunilor sale autobiografice depășesc însă caracterul intim, particular de document sufleteș devenind surse de referință pentru foaia de temperatură a vremii, mai cu seamă la procesul de formare a intelectualității românești în școlile Apusului din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

În dintâul jurnal scris în limba română, cel din 1872, abundă meditațiile asupra sortii poporului român îngemănate cu sugestii de îmbunătățire a condiției sale materiale, pe care i le induce compararea neîncetată cu realitățile din Italia: „Să trăiești în mijlocul unui popor liber, între un popor cult, să vezi lățirea ideilor democratice, republicane, să observi încercările, emulațiunea de a sta în toate paralel cu ceilalți, să vezi mișcare, viață, entuziasm – apoi să faci asemănare cu cele de acasă, cu conaționalii tăi și să simți durere, rușine, ca fiu al poporului acelui măreț roman, pentru degenerarea noastră. La noi și între noi, astăzi domnește nepăsarea și capu-plecarea; ideile stamnează, cugetarea, curajul, valoarea antică pierdute. «Sângele fiilor tăi s-a corupt, inima lor a îmbătrânit!». Ce drept, ce adevăr!”¹ Cultura și educația vor deveni energiile existenței poporului român, cultivate cu grijă, ele vor deveni renume al acestui popor.² Impresiile sale au fost notate de această într-un mediu aparte de cel care-i guvernase existența până atunci. Orașul

albumul intitulat **Profesorii mei**, manuscris miscelaneu din 1876 cu lapidare caracterizări ale foștilor săi profesori.

Ținând seama că **Ziuarul de pe anii 1874-1877** a fost publicat în parte de Nicolae Iorga, Mircea Popa conchide că nu a identificat jurnalul din limba maghiară **Viszaemlékezések**, un volum de format mic din 1872 cu note istorice despre originea românilor și a diasporei românești și notițele sale lingvistice pentru **Gramatică**, precum și probabil **Ziarul** din 1877, incomplet și nelegat, pentru a întregi seria celor văzute de Iulie Dăianu. Autoarele **Dicționarului biobibliografic** preiau aproape nemodificată informația sistematizată de Mircea Popa, ordonând doar cronologic seria manuscriselor lui Artemie Anderco.

La DJMMAN se păstrează doar câteva însemnări din vremea studenției, din anii 1872 și 1875, mai exact 5 carnețele de format mic, cu câteva file fiecare, două în limba italiană și cinci în limba română, conținând notițe de zoologie, botanică, medicină naturistă, substanțe cu uz farmaceutic și patologie generală; informațiile conținute interesează istoria argoului medical sau al biologiei (DJMMAN, Fond 22, Colecția Anderco –Cuza, dosar 1)

¹ **Ziuarul** din 1872 aflat în posesia dr. Al Culcer, p.23. *apud* Popa, Mircea, *op. cit.*, p.

Torino devenise un centru important al emigrației românești, potențat și de faptul că aici se înființase prima catedră de limba română dintr-o universitate italiană de la care profesorul Vegezzi – Ruscalla întreținea o puternică atmosferă de românism. Ea a fost intensificată de stabilirea doctorului I. C. Drăgescu la Torino, un pașoptist întârziat, refugiat din imperiu, fiind urmărit pentru publicarea romanului său **Noaptele carpatine sau istoria martirilor libertății**, la Pesta 1867, roman în care se face apologia luptei pentru drepturi naționale a românilor.¹ Astfel că la sosirea sa în Italia, la Turin, Artemiu Anderco, găsi colonie românească destul de puternică, a cărei nucleu îl constituia studențimea, în rândul căreia se numărau moldovenii A. Cristodulo, Constantin Bobeica, și N. Bădărău, muntenii Argenti, Glod, Crețiu, Chercea, Parusiev, Teodorov, Cendrianu și Faur M. Marinescu și ardelenii I.C. Drăgescu, C. Botezan și Iuliu Gyengye, cel din urmă fiind maramureșean. Atrăși de ideile promovate de risorgimentul italian, unitatea națională și republică, aceștia vor acționa în acord cu aceste idei. Benefice pentru studentul maramureșean vor fi prietenii legate cu I. C. Drăgescu și cu italienii Durio, Caselli și Marescotti, cu sardinienii Domenico Quadu, Giovanni Massina și Luigi Piga, toți garibaldieni și mazzinieni convinși. În acest mediu își propune să realizeze prima sa operă (denumită de el „saggio”), o Gramatică română, întrucât, spune el: „la noi în gramatică, ca și în dicționarul domnește haos”.² Precaritatea limbii și literaturii, a fost sesizată, asemeni altor cărturari români care au frecventat școlile Italiei. Premisele pentru această orientare o avuse încă din familie, așa că, chiar de la sosirea sa în Italia începuse elaborarea unui instrument necesar deocamdată perfecționării sale, un caiet **Dicționarul și notițe de gramatică** cuprinzând glosare de termeni românești cu corespondentul lor maghiar și italian, util și pentru deprinderea unei limbi române frumoase, literare, neglijată în timpul studiilor sale în școlile maghiare. În acest scop extrage fraze întregi din revistele din țară ca: **Federațiunea, Familia, Românul, Convorbiri literare, Gura satului**, etc. sau din opere și articole ale unor scriitori și oameni de cultură ca: M. Cirla, Em. Mocioni, V. Pop, D. Bonciu, I. Fekete Negruțiu, Cezar Boliac, T. Cipariu, I. Slavici, B.P. Hașdeu, V. Alecsandri, Odobescu, I. Vulcan, Aron Densușianu, I.C. Drăgescu etc. Scopul declarat era nu numai o cultură filologică, ci și una literară. Depășind stadiul învățării limbii italiene, Artemiu Anderco își propune pentru realizarea proiectului gramaticii un plan amplu de documentare, cerând din țară, în repetate rânduri felurite lucrări filologice și gramaticale ale unor autori consacrați: Cipariu,

¹ Popa, Mircea, *Din activitatea lui I.C. Drăgescu în Italia*, în *Centenar muzeal orădean*, Oradea 1972, pp. 347-356

² Iorga, Nicolae, *op.cit.*, p.94

Heliade, Titu Maiorescu, iar în paralel întreprinde ample investigații în bibliotecile italiene, citind și conspectând din lucrările lingvistice moderne, recunoscute pe plan european, care prin mulțimea și diversitatea titlurilor studiate, îndreptătesc interesul pentru această latură a activității lui, într-o perioadă de pionierat lingvistic pentru noi.¹

Era deopotrivă interesat și de cercetarea istoriei poporului român și chiar de istoria literaturii. Pe lângă studiul istoricilor latini, în unul din caietele sale, Ilie Dăianu semnală existența unor **Studii asupra românilor împrăștiati**, a unor cercetări asupra originii românilor după modelul consacrat de corifeii Școlii ardelenne și o proiectată lucrare intitulată **Românii în literatura italiană**. Pentru cea din urmă, privind partea de istorie, începuse documentarea realizând conspecte din Del Chiaro, **Storia delle moderne rivoluzioni della Vallachia**, din Analele lui Tacit privind istoria dacilor, din Ciro Spontoni **Historia della Transivania**, apărută la Veneția în 1638 sau din **Simpliciano Bizozzeri din Notizia particolare di Regio d'Ungheria**. O parte din documentația culeasă de Artemiu Anderco fusese folosită de I.C. Drăgescu, într-un articol publicat în Federațiunea din decembrie 1872. În scopul realizării unei documentări cât mai extinse a folosit orice prilej de a vizita bibliotecile Italiei (Florența, Roma, Pistoia, etc) folosind ocaziile oferite de vizitele făcute la invitațiile prietenilor săi chiar vizite de studii întreprinse special cu acest scop.²

La Torino se preocupase și de popularizarea limbii române și a ideilor daco-românismului, învățând pe colegii și apropiații săi italieni limba română și întreținând o bogată corespondență cu diverși colegi și oameni de cultură italieni, devenind cunoscut și apreciat între colegii și prietenii români și italieni pentru atitudinea sa dezinteresată.³

Însă cea mai interesantă și mai revelatoare latură a activității sale rămâne cea de pe tărâm literar, pentru care avea o înzestrare deosebită. Preocupările sale devin evidente începând cu manuscrisul din 1870-1873 intitulat sugestiv **Mozaic literar**, fiind o oglindă fidelă a lecturilor sale. Citea și conspecta tot ce-i cădea în mână, de la Cantemir și Miron Costin, până la Slavici și Odobescu, și de la Ovidiu și Dante până la Carduci și Montegazzo. Cea mai mare parte a acestui caiet sunt umplute cu versuri din Vergiliu (**Eneida**), Ovidiu (**Tristele**), Horațiu (**Odele**), Petrarca (**Canzonierul**), Dante (**Infernul**), cât și Tasso (**Ierusalimul eliberat**) și Manzoni (**Găleata răpită**), Carduci, însoțind uneori versurile cu comentarii atestând deja rafinament și gust deja formate. Cel mai prețuit dintre autorii italieni

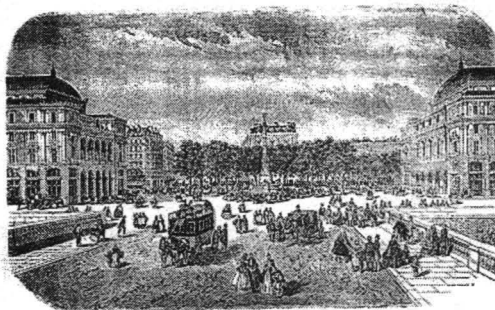
¹ Popa, Mircea, *Un cărturar maramureșean...*, pp. 288-290

² *Idem*, pp.291-292

³ *Ibidem*, p. 293

rămâne însă Dante, a cărui **Infern, Paradis și Purgator** îl incită la comentarii literare sau reflexii filologice.¹

Jurnalul publicat de Nicolae Iorga, cuprinde notațiile sale din

PINTEA CHATELAIN IN PARISU.

anul de dinaintea morții sale, un an dens în evenimente culturale în viața sa personală: studii și călătorii, cu alte cuvinte o viață intelectuală deosebit de intensă, punctată uneori de presimțiri morbide. Începutul anului 1876 îl găsi călătorind. La începutul lunii ianuarie vizita Neapolele și

împrejurimile, Pisa, Geneva. Vacanțele de Paști și le petrecu împreună cu colegul său Bobeica în două localități rurale ale Italiei de nord, Buronzo și Caluso. După încheierea examenelor călătoria spre Paris în a doua jumătate a lunii iulie și întâlnirea cu Parisul. În timpul verii vizitează și împrejurimile Parisului. Din Paris descinse într-o excursie la Bruxelles și Liège în Belgia unde se întâlnește cu alți studenți bursieri ai societății Transilvania, aflați la studii în această parte a Europei. La începutul lunii noiembrie părăsește Parisul cu destinația Torino și apoi Roma. Acesta este pe scurt itinerarul acestui june student în timpul anului 1876.

Tot acest itinerar este orientat de permanenta sa raportare la spațiul Maramureșean, devenit poate întâiași dată un topos literar. Acest Maramureș este dominat de figura centrală a tatălui, căruia îi realizează un interesant portret literar. Tatăl este cel care dă imbold dar și moderează o nepotolită sete de cunoaștere a tânărului umanist maramureșean pornit să absoarbă întreaga cultură occidentală, pe care apoi să o răsădească în acel Maramureș, devenit *axis mundi* al devenirii sale.

¹ *Ibidem*, p. 294